

הדין שינצחו כל אויב. אין כאן אפוא ישועת ה' אלא מעשה שטן, ואין מקום לקבוע הלל והודאה על כך. מתוך גישה זאת שולל הרב טייטלבוים את התפילה ליד הכותל המערבי, שהיא בעיניו כעין מרד באומות העולם, אשר החליטו על בינאום ירושלים ועל הפקעתה משלטון ישראל. ולא עוד אלא שכל יהודי הזוכה לצאת מארצות המצוקה ייטיב, לדעת הרבי מסטמר, אם יפנה לגולה אחרת ולא יעלה ארצה לחזק את המדינה הציונית החוטאת. לעומת דעות אלה, המבוארות בספרו של הרבי מסטמר והמנחות את אלפי חסידיו בחוץ-לארץ, מתייצבת שיטתו של גדול אחר בתורה, הלא הוא הרב שלמה גורן, הרב הראשי לצה"ל.

לדעתו ממשיכה מלחמת ישראל בזמננו את שלשלת המל-חמות המתוארות בתנ"ך ובמשנה, וחיילים יהודיים בשעה זו מצויים לראות עצמם כעוסקים במלחמת-מצווה. על-פי תפיסה זו קבע הרב גורן את הופעותיו במלחמה, ובהתאם לה התקין שינויים בתפילת החיילים, למשל בברכת "נחם" בתשעה באב. לפי השקפתו על שליחות חיילינו דרש גם לחזור אל הרה"בית ולחדש בו את העבודה.

אין לך ביטוי קולע יותר להיעדרה של דעת-תורה אחידה וחד-משמעית מן הניגוד הזה בין ההשקפות היסודיות. בין שני הקצוות הללו מצויה כמובן שורה ארוכה של גדרים לים בתורה השונים זה מזה בפרטים, אפילו אין חלק מהם מעז להביע את דעתו האישית מחשש שמא יפסלו חבריו. נשאלת אפוא השאלה: מה יעשה הקהל מול המחלוקת בין בעלי-התריסין? כיצד יעשה לעצמו רב שינהיג אותו בשעת משבר, וכיצד יוכל להבחין בין מורה האמת למורה השקר?

אולם לא רק בגלל הטעם המעשי שהזכרנו יש מקום לבי-קורת על ההנהגה הרוחנית מצד הקהל. כל אימת שמדברים על סמכות, אין הכוונה לשלטון שרירותי אלא למעמד אשר צריך צידוק מתמיד על-פי הנורמה הבסיסית שלו. אם רוצה בעל הסמכות להנהיג את הקהל הנתון לסמכותו, עליו לשכנע אותו כי הוא פועל בתחום סמכותו. על-ידי כך הוא פותח פתח לביקורת, כי ייתכן שתביעה שהוא תובע חורגת מגדר הנורמה הבסיסית שלו. כאן ההבדל העקרוני בין הנהגתו של האפיפיור, למשל, לבין הנהגתו של חכם יהודי. הלה אינו יכול להסתמך על רוח-הקודש בלבד, אלא הוא חייב לתת את הדין על הוראתו ולנמק את הפסיקה על-פי התורה והמסורה.

למרות הנטיות הכאריסמטיות המצויות לעתים אפילו בהלכה המאוחרת, הרי הכלל הנוהג עד היום בהוראה קובע שהתורה "לא בשמים היא". יש לבסס כל דין על המקורות, ואין לחדש דבר על-פי גילוי שכינה. הכינוי לדברים מסוימים שהם "דברי נבואות" רחוק הוא מלהיות מחמאה, אדרבה, הוא מבטא לגלוג ושלילה לתוכן הדברים, וזה מתוך ההנחה כי בזמן הזה ניתנה הנבואה לשוטים.

אכן קיימת בצד הבדיקה השכלית גם "אמונת חכמים", היינו קבלת תורה מפי חכם ללא נימוק והוכחה. דבר זה הוא כעין אשראי שאנו נותנים לחכם לגבי עניינים שאינם ניתנים להוכחה, ואשראי זה מוצדק כלפי מי שנסיונו בעבר הוכיח את צדקתו. אולם אין להשתמש בכלל של אמונת חכמים בעניינים הניתנים לבדיקה ולסברה.

מה הן איפוא דרכי-הביקורת שחייבים אנחנו להפעיל כלפי מנהיגינו הרוחניים, מורי ההלכה והרבנים? אין צריך לומר שביקורת כזאת צריכה להישאר תמיד בגדר הכבוד והמורא

הראויים לתורה וללומדיה, ושמטרתה תהיה לשם שמים, היינו להנחות אותנו בשאלות מעשיות.

תחילה נזכיר כי חז"ל הצדיקו את הביקורת מבחינת איש-יותו של החכם. הם אמרו זאת בדרך של "מכלל הן אתה שומע לאו"¹, והורו שהערובה לנכונות ההוראה היא ההתנהגות המופתית של הרב.

יתר על כן, שללו את סמכות ההוראה מהחכם אם הוא נוגע בדבר, ואפילו הצדיקו את החשש שלא יוכל להתרומם מעל עניינו האישי². כאן נפתח פתח רחב לביקורת ההוראה מצד קהל השומעים.

כידוע אין חולקין כבוד לרב במקום שיש חילול השם, וגם מצד זה נקראת העדה לשפוט את שופטיה³.

וזה מביאני לצד האחר של הביקורת, היינו לביקורת מהצד הענייני, הן מבחינת הסמכות והן מבחינת גופה של ההוראה. שוב מצויה דוגמה טובה בהווה. בחמישי של חול-

1 "אם דומה הרב למלאך ה', יבקשו תורה מפיו" (בבלי חגיגה, טו ע"ב).

2 "כל תלמיד חכם שמורה הלכה ובא, אם קודם מעשה אמרה — שומעין לו, ואם לאו — אין שומעין לו" (בבלי יבמות, עז ע"א), ופירש רש"י שם: "שחיישינן דמשקר"; רוצה לומר, שאפילו חכם מובהק וחסיד לא יורה בעניין שיש לו נגיעה בו, שמא יחשדו בו בשקר.

3 בירושלמי יבמות מ"ב ה"ז, ד"ג ע"א, למשל, מסופר על חכם שהפעיל את ההלכה, המוצדקת כשלעצמה, בצורה שגרמה חילול חסם. המדובר הוא בכלל ש"חליצה מוטעית כשירה", וכלל זה דרוש כדי להתיר אשה מעיגון. מכל מקום מספר עורך התלמוד, שבמקרה זה לא הצדיק היבס את הדין וקרא עליו: "חכמים המה להרע ולהיטיב לא ידעו" (ירמיהו ד, כב). נראה כי רצה למתוח בכך ביקורת על צורת הטיפול במקרה ולהזהיר אותנו מפני תגובות דומות מצד בעלי-דין.

המועד של סוכות תשכ"ח קראנו ב"מעריב", כי הרב י. ד. סולובייצ'יק מארצות-הברית שלל את סמכותו של רב להורות הלכה בשאלה המדינית של החזרת השטחים ששחררו במלחמת ששת הימים. שאלות אלה, אומר הוא, מסורות למוסדות המדינה ואל למנהיגים הרוחניים לפסוק בהן. בינתיים פרסמו הרבנים הראשיים לישראל יצחק ניסים וא. י. אונטרמן ועמם רבנים אחרים דעה מנוגדת לשיטה הזאת.

אכן, נקודה זו טעונה הבהרה גם בקהל וגם בעולם הרבני. הפרדת הרשויות מצויה כבר במקרא, אף-על-פי שעד היום טרם נתקבלה הלכה למעשה. ראשי בתי-האבות, זקני המשפחות, זקני הערים וגם המלך עדיין ריכזו בידיהם את מלוא הסמכויות המדיניות, הדתיות והכלכליות. אך במשך הזמן נקבעו שופטים מיוחדים לשבת בדין, כוהנים ללמד את העם בעיקר את דיני המקדש והטהרה, ונביאים לקרוא לו לתשובה.

בימי הבית השני היו תחילה סמכויות השלטון וההנהגה הדתית בידי הכוהנים הגדולים, אך החל ממלכות החשמונאים שוב נתפצלו לשתי רשויות. אותנו מעניינת כאן רק גישתם של החכמים וההגדרה שהם עצמם קבעו לתפקידם. מצד אחד ביקשו לצמצם את טיפולו של המלך לעניינים מדיניים⁴, מאידך גיסא שמרו לעצמם זכות להתערב גם בעניינים של מלכות⁵. ברוח זאת גם אמרו אחר-כך: "רבנן

4 הם קראו לינאי המלך שיסתפק בכתר מלכות ויניח כתר כהונה לבני אחרן הכשרים.

5 כפי ששינו למשל: "אין מוציאין למלחמת הרשות אלא על פי בית דין של שבעים ואחד" (משנה סנהדרין, א, ה).

איקרו מלכים" ⁶, כלומר שהם הם המנהיגים היחידים של עם ישראל ללא הגבלת הנושא.

ברור שתביעות מסוג זה לא עמדו במבחן המציאות, כפי שהתגלה כבר בימי החשמונאים ובמלכות הורדוס. גם אחרי החורבן התנהל מאבק מתמיד בין תביעת החכמים לבין רשויות עירוניות יהודיות של הדיוטות ⁷. בהמשך לצמצום כוחם של מורי ההוראה יש לציין את הגשמת הדמוקרטיה בקהילות ישראל ובמדינת ישראל.

גם ההשכלה הכללית והיהודית של רבים מבעלי-הבתים נתנה בידיהם כלים לבקר את הרבנים ולצמצם את פסקיהם. אפילו בתחום המצוות המעשיות היו פוסקי ההלכה צריכים לעמוד בביקורת של קראים, אנשי רפורמה והדו"טות אחרים. לאחרונה גרמו הציונות ובעיות החיים בארץ-ישראל ויכוחים בין אנשי הלכה לבין קהל מרעיתם, ויכוחים אלה השפיעו אפילו בארבע אמותיה של ההלכה עצמה.

האם יש סימוכין לאותה ביקורת עניינית מצד ההדיוטות? להלן ננסה להביא מהראיות החשובות שבמקורותינו, ול-אחר-מכן נשתדל לציין כמה הנחיות שנתנו חז"ל למורה ההוראה בנסיבות דומות לשלנו.

רגילים להביא את הדרישה הקיצונית של הספרי על פרשת זקן ממרה ⁸ כדי להדגים את המשמעת להלכה ולחכמיה: "אפילו נראים בעיניך על שמאל שהיא ימין ועל ימין שהיא שמאל — שמע להם". אכן דרישה זאת קיצונית היא ואינה

6 בכלי גיטין, סב ע"א.

7 כפי שהראה מורי גדליהו אלון ז"ל במאמרו "אילן דמתמנין בכסף", בספרו "מחקרים בתולדות ישראל", כרך ב, תשי"ח. עמ' 15 ואילך.

8 על דברים יז, ח—יא.

מניחה מקום לביקורת מצד היחיד, אם כי הדברים אמורים בבית־דין של שבעים ואחד היושב בלשכת הגזית והמורכב מסמוכים דווקא ולא בנסיבות אחרות.

אך הנוסח המקביל בירושלמי⁹ הוא ליבראלי יותר ודוחה קיצוניות זאת: "יכול אם יאמרו לך על ימין שהיא שמאל ועל שמאל שהיא ימין תשמע להם, תלמוד לומר: ימין ושמאל — שיאמרו לך על ימין שהיא ימין ועל שמאל שהיא שמאל".

אחריותו של היחיד, היכול לשפוט אפילו דברי בית־הדין הגדול ולא לשמוע להם אם טעו, מצויה כבר במשנה הוריות א, א: "הורו בית דין וידע אחד מהן שטעו, או תלמיד והוא ראוי להוראה, והלך ועשה על פיהן... הרי זה חייב". ובבבלי שם מפרש מה היתה טעותו של היחיד, כאשר קיבל על עצמו את דעתו של בית־הדין: "כגון דידע דטעו, וטעה במצווה לשמוע דברי חכמים". ההנחה היא איפוא כי יש עת לשמוע ויש עת שלא לשמוע לדברי ההנהגה הרוחנית. עד כאן דיברנו על היחיד העומד מחוץ לבית־הדין וכיזד עליו לנהוג כאשר הוא חולק על דעת הרבים. והנה קיים תנאי לגיבושה של ההלכה שבלעדיו אין היא מחייבת: "דלא שייך אחרי רבים להטות רק ברובו מתוך כולו, שהיו ביחד בישיבה ונתבטלה דעת היחידים מתוך טענות המרובים, ואזי אסור לזוז מהכרעה זאת. אבל היכא שלא היו החכמים המתווכחים במעמד אחד ולא נשאו ונתנו פה אל פה, אין כאן רוב כלל, דאילו היו המרובים שומעין סברתם, היו חוזרים לדעתם..."¹⁰

9 הוריות פ"א ה"א.

10 מהר"צ חיות, משפט הוראה פ"ד.

לכל החלטה דרוש אפוא בירור חפשי מוקדם, וכל עוד לא נערך בירור כזה אין מקום לפסיקת ההלכה. הבאתי דברים אלה כדי להביע תמיהה, עם כל הכבוד הראוי, על דברי הרב הראשי לישראל א. י. אונטרמן בראיון שהתפרסם בעי-תון "מעריב" של ערב ראש השנה תשכ"ח. כבוד הרב שלל שם את הצורך בקיום כנס עולמי של רבנים, וקבע כי כל רב מקומי יוכל לפסוק בשאלות המתעוררות בקהילה שלו. האם לא דרוש דיון משותף אפילו באותם העניינים המסו-רים בדרך-כלל בידי מרא דאתרא, ואין צריך לומר בעניינים הרבים שנתחדשו בעולמנו?

כשם שהחכם חייב להאזין לחבריו בטרם יחליט לימין או לשמאל, כן עליו להתחשב בקהל שאליו מכוונת הוראתו. ושוב מוצאים אנחנו שתי נוסחאות המגדירות את מעמדו של החכם בבואו לקבוע את ההלכה. במשנה בכורות ד, ד מזכירים את "המומחה לבית דין" כמי שנהנה ממעמד של שופט, המחוסן בפני תביעת נזיקין. כוחו צומח איפוא מהמינוי שניתן על-ידי בית-הדין ולא מיחס הקהל הכפוף לו. אבל תוספתא סנהדרין פ"ה ה"א קוראת את מי שמור-סמך לדון ללא צורך בהסכמת הצדדים בשם "המומחה לרבים". כאן מושתת מעמדו של הדיין על הסכמת הקהל, כמקובל בחברה הדמוקרטית של ימינו.

ושוב אנו יכולים להסיק מסקנות מהנחה זאת משתי נוס-חאות המופיעות במקורותינו. ידועה שיטתו של הבבלי²¹ ש"אין גוזרין גזירה על הציבור אלא אם כן רוב ציבור יכולין לעמוד בה". זהו מבחן אובייקטיבי המחייב את החכ-מים לפני שישתמשו בסמכותם. הגבול לסמכות הגזירה היא

המציאות האובייקטיבית, ואל לרבנים להתקין תקנות מוגזמות בניגוד לצורכי החיים.

אך מרחיקה לכת היא הנוסחה שבירושלמי¹², המחליפה את המבחן האובייקטיבי במבחן הדמוקרטיה: "שכל גזירה שבית דין גוזרין על הציבור ולא קיבלו רוב הציבור עליהן אינה גזירה. ובדקו ומצאו גזירה של שמן ולא קיבלו רוב הציבור עליהן... רבי ובית דינו התירו שמן...".

נשמע מסוגיה זו שלשה דברים: העיקרון הדמוקרטי לא רק מנחה את החכמים שלא יתקינו דבר מסוים מלכתחילה, אלא הוא פוסל הוראות מסוימות אף בדיעבד. ולא רק דברים שהם מעבר ליכולתו של הקהל חורגים מסמכות ההתקנה, אלא אפילו דברים שאפשר היה לקיים אותם אילו רצה הקהל בכך. אין כל סייג להחלטת הקהל, ואפילו קהל פורק־עול מצמצם את כוחם של הרבנים לגזור עליו גזירות. יתר על כן, הדוגמה המובאת בירושלמי מוכיחה כי הסכמת הקהל עשויה להשתנות, ועל הרבנים להתחשב בשינויים בהלך־רוחו. אין ספק כי הגזירה על השמן של נוכרים נתקבלה בשעתה בימי מלחמת החורבן, ורק עם שיפור היחסים בין היהודים לנוכרים החלו לזלזל בה.

קיים הבדל עקרוני בין מצוות מהתורה לבין המצוות דרבנן. הראשונות אינן תלויות בעם ישראל אלא כפויotes עליו כהר או כגיגית. לעומת זה תלויות התקנות והגזירות ברצונם של ישראל, ואם נשתנתה דעת הקהל עד שאיסור מסוים שוב אינו מקובל על רוב העם, רשאי בית־דין מאוחר יותר לבטלו. אך אפילו מצוות דאורייתא יכולות להשתנות על־ידי כלל

ישראל בהתאם לעיקרון ש"מנהג מבטל הלכה"¹³. בהתאם להשקפה זו התירו למשל בימי הביניים חלקים שונים מבשר הבהמה מבלי לחשוש לאיסור חלב, לא על-פי מקורות ההלכה אלא בגלל מנהגן של קהילות אשכנז.

ברוח זאת שאלו חכמי התלמוד¹⁴, כיצד אפשר להתחשב באיסור כאשר קיים מנהג להתיר? וכשם שהמנהג השלילי מחליש תוקפה של גזירה עד שאפילו בית-דין קטן יכול לבטל דברי בית-דין גדול, כך יכול המנהג לתת תוקף לדברי היחיד מול דברי הרבים¹⁵.

התחשבות הרב בקהל שלו היתה דרושה גם בדורות קודמים, קל וחומר שהיא הכרח בחברה דמוקרטית-ליברלית כחברתנו. שוב אין בידי מורי ההלכה לגזור ולהורות אלא עליהם לשכנע ולחנך. במקום לייסר את העבריינים ולכפות אותם בדרכים של חוק, יש להעמיד בפניהם דוגמה אישית ולגלות אורח-רוח וסובלנות.

דומה כי המשמעות האמיתית של המאמר "אחד המרבה ואחד הממעט ובלבד שיכוון לבו לשמים"¹⁶, יש בה כדי להנחות בייחוד בשעה זו. בתגובה על הידיעות בעיתונות בדבר עמדתו של הרבי מסטמר שדובר בה לעיל, פרסם הרב א. שנברגר ב"מעריב" מדבריהם של חברי בית-הדין של

13 לפי הדוגמה הנתונה בירושלמי יבמות פי"ב ה"א: "אם יבוא אליהו ויאמר שחולצין במנעל שומעין לו, שאין חולצין בסנדל אין שומעין לו, שהרי הרבים נהגו לחלוץ בסנדל, והמנהג מבטל את ההלכה".

14 בבלי ראש השנה, טו ע"ב: "קאמינא לך נהגו ואת אמרת לי איסורא?"

15 "דאיסור דרבנן שנחלקו בו יחיד ורבים, אם נהגו העם כסברת היחיד שבקינן להן... " (זרע אברהם, מובא בשדי חמד אות מ', לה, עמ' תמח).

16 בבלי ברכות, יז ע"א.

העדה החרדית בירושלים בלכתם אל הכותל המערבי:
"... החייל הפשוט ביותר הינו בעל זכויות רבות באין ערוך
ממני ומגדולים מאתי. שאיפתי היא לזכות לשבת במחיצתו
של החייל בגן-עדן".

הכרה זאת שהתגברה על כל העם בישראל בימים הגדולים
הללו היתה אולי מהאותות החשובים ביותר של ישועת
השם. רעיונות שהיו מקובלים בשעתם על ראשוני החסידים
או על הרב קוק ז"ל התפשטו פתאום ונדלקו בלבותיהם
של ראשי "נטורי קרתא". אהבת ישראל מסוג זה ולימוד
זכות על כל אדם המוסר נפשו על צורכי ישראל צריכים
להנחות גם כל רב המורה הוראה לעמו.

אם נכונים הדברים ואינם רק בגדר מליצות, הרי יכול אדם
להתקרב אל האלוהים — וזו תכלית כל המצוות — בדרכים
שונות. בצד הדרך המקובלת של תורה ומצוות קיימת אולי
דרך אחרת של "הוראת שעה" ו"דין המלך", וכל ההולך
בה בלב שלם עשוי להגיע בסופו של דבר לאותה המטרה.

עם ישראל, וכביכול הקדוש-ברוך-הוא, זקוקים ברגעים
מסוימים למושיעים החורגים ממסגרת ההלכה, בבחינת
שמשון או יפתח. אין להניח שאדם שכבר התישה התורה
את כוחו שנים רבות יהיה מסוגל לפעול אחר-כך כצנחן.
וספק אם בוגר ישיבת-מוסר יצליח דווקא כשר-ביטחון.
חסידים וחכמים זקוקים איפוא לעמי-הארץ כדי לקיים
את הנפשות של יחידים ולהגן על קיום הכלל. יש כאן
חלוקת עבודה: "אני מלאכתי בעיר והוא מלאכתי בש"
דה...", וכל אחד רק ממלא חובתו.

חייב הרב להיות חדור הכרה זאת כדי שיוכל להתייחס
גם לאותם החלקים בציבור שאינם מקיימים מצוות רבות
ואולי אף כופרים בעיקר. עליו להבין את התפקיד שהם

ממלאים בביצוע תכניתו של גואל ישראל, ועליו להכיר בזכויותיהם. רק לאחר הכנה זאת יוכל להשמיע קולו ול-הורות להם את הדרך. והלא כך אמרו חכמי האגדה: "קול אלוהים חיים מדבר מתוך האש" — בוא וראה היאך הקול יוצא אצל כל ישראל, כל אחד ואחד לפי כוחו: הזקנים לפי כוחם, הבחורים לפי כוחם, הקטנים לפי כוחם, הבחורים לפי כוחם, הקטנים לפי כוחם והנשים לפי כוחן...".¹⁸

17 דברים ה, כג.

18 שמות רבה ה.